

**МОВНА ПАРАДИГМА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

Кафедра української мови та загального
мовознавства

21-22 квітня 2016 р.

Луганська Народна Республіка

**МІЖНАРОДНА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ
„МОВНА ПАРАДИГМА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ
МОВ”**

**ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
ЛУГАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ТА ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

Збірник матеріалів
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
„МОВНА ПАРАДИГМА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ”
21-22 квітня 2016 року
м. Луганськ

Луганськ – 2016

Синоніміка применникових конструкцій у діалектному мовленні

Сердюкова Тетяна Ігорівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови та
загального мовознавства Луганського
державного університету імені Тараса Шевченка

Один із засобів вираження певних значень у мові в діалектному мовленні – це властивість мовних одиниць мати декілька форм для вираження одного значення й водночас здатність однієї форми реалізувати декілька значень [1, с. 51]. Аналіз складу та функціональної активності применникових конструкцій свідчить про те, що для вираження різних просторових ситуацій у діалектному мовленні існує ряд моделей. Значення моделей визначається значенням лексем, які входять до їх складу як основні компоненти. Варіантність і синонімія мовних знаків у загальномовознавчому плані є мовною універсалією. Матеріали дають змогу виявити синонімічні моделі синтаксем не тільки в окремій говірці, а навіть на тлі інших говірок української мови. Синонімія в синтаксисі передбачає відношення не до позначених предметів, а до існуючих у дійсності та відображених у свідомості людини зв'язків між ними.

У синонімічні відношення вступають тільки ті конструкції, які виражають точно визначені типи відношень, тобто ті, яким властива однорідність значень. Тому принципова відмінність синтаксичної синонімії від лексичної визначається тим, що всяке синтаксичне значення передбачає також наявність будь-яких відношень. Суть синтаксичної синоніміки полягає у властивості вказувати на відмінність цих відношень, на різницю та специфічні відтінки зіставлених синтаксичних утворень. З точки зору синонімічних розглядаються не слова, які позначають певні поняття, а конструкції, які виражають відношення між ними [4, с. 21]. Ці конструкції близькі за лексико-граматичним значенням (функціональним, смисловим), спільністю семантичного ядра, але різні за граматичною структурою. Як наслідок цього, вони розрізняються смисловими відтінками, експресивно-стилістичними особливостями, активністю вживання.

Синтаксична синоніміка за своєю природою, критеріями виділення значно відрізняється від синонімії лексичної. Це явище багатогранне, у ньому органічно переплітаються лексичні, морфологічні та синтаксичні аспекти, тому в її визначенні та теоретичному обґрунтуванні враховується багато факторів.

Семантична близькість синтаксем виявлена, з одного боку, за рахунок однакового лексичного складу, у якому допускається зміна у вживанні службових слів та в граматичних формах; з іншого боку – за рахунок обов'язкового паралелізму граматичного значення зіставлених одиниць.

Відповідність граматичних значень синтаксичних синонімів інтерпретується по-різному: в одних роботах визнається обов'язкова тотожність цих значень, в інших стверджується близьке, але не тотожне граматичне значення. Синтаксичні синоніми розглядаються як синтаксичні паралелі, тобто як засоби, що служать для вираження близького значення (до їх складу входять ті самі службові слова). До синтаксичних паралелей, крім синонімів, відносяться синтаксичні тотожності (альтернанта, дублети), синтаксичні варіанти і власне паралелі, однак у ці поняття не завжди вноситься ідентичний зміст [2, с. 20].

У багатьох роботах міститься вказівка на різницю синтаксичних синонімів за структурою, однак і поняття різноструктурності інтерпретується неоднаково. В. Сухотін, наприклад, під різноструктурними утвореннями розуміє „такі синтаксичні конструкції, які

позначають однорідні чи неоднорідні відношення й розрізняються засобами чи показниками граматичного зв'язку між словами (форми слів, прийменники, сполучники)” [4, с. 22]. На думку Б. Корнілова, синтаксичні синоніми розрізняються видами синтаксичного зв'язку. Разом з тим синтаксичні відношення між компонентами виражаються за допомогою лексико-морфологічних засобів (форм слів, прийменників, сполучників тощо), тобто з'ясування типів зв'язку можливе завдяки врахуванню формальних показників [3, с. 138 - 139].

Різноструктурність – це обов'язкова умова існування синтаксичної синоніміки; структурна різниця синтаксичних синонімів позначається на різних типах синтаксичного зв'язку майже з однаковим лексичним складом. Показниками формальних відмінностей є форми слів та прийменники.

Синонімічність синтаксем передбачає диференціацію семантичних відтінків, відмінності в експресивно-стилістичному та модальному забарвленні.

Варіанти прийменникових конструкцій є модифікацією однакових синтаксичних способів вираження того самого змісту, наприклад: *поставили коло хати – біля хати*.

Різноманітні синтаксичні засоби, які служать для вираження того самого чи близького значення, створюють варіативність (паралельність) синтаксису в широкому розумінні слова – явище, пов'язане з розвитком мови.

При виділенні синтаксичних синонімів за основу беруть лексико-семантичний принцип, який сприяє об'єднанню різних граматичних засобів вираження семантико-синтаксичних відношень з урахуванням функціонально-синтаксичних ознак конструктивних елементів.

У них представлені неоднопланові в семантико-синтаксичному та стилістичному відношеннях моделі, що визначають необхідність обґрунтування та виділення відповідних синоніміко-синтаксичних рядів. У межах кожного ряду виділяється широка амплітуда різних за структурою компонентів, що несуть додаткове інформативне та стилістичне навантаження; вибір кожного члена ряду пов'язаний з комплексом лексико-синтаксичних властивостей окремих елементів та конструктивної одиниці в цілому. Порівняльний аналіз таких рядів передбачає наявність зближених у семантико-синтаксичному відношенні синтаксем, одні з яких структурно однакові, інші – диференційовані.

Синоніміка передбачає вживання паралельних за функціями та значеннями форм, які існують у мові та зберігають свою постійну співвіднесеність, будучи стабільними для даної мови. На синтаксичному рівні вони виражають тотожне синтаксичне значення.

Мета статті – проаналізувати прийменникові конструкції в діалектному мовленні, виділити такі відношення, для вираження яких у діалектній мові існують порівняно широкі синонімічні групи прийменників, розмежувати синтаксичні синоніми і синтаксичні еквіваленти.

Найголовніші диференційні ознаки прийменникових конструкцій просторового значення пов'язані з усвідомленням людиною основних законів орієнтації в тривимірному просторі. Це відношення дії, процесу або руху до місця реалізації та відношення місцеперебування й переміщення чогось до предмета-орієнтира.

У досліджуваних говірках можна виділити декілька синонімічних рядів, які позначають безпосереднє перебування або пересування предмета. Значення місця дії, стану чи розташування об'єкта на поверхні або всередині якогось іншого об'єкта в діалектному мовленні передається такими конструкціями: *у (в) + N Іос, у (в) + N асс, на + N асс, на + N Іос, по N Іос, до + N асс*.

Синонімічними в такій функції є моделі *у (в) + N асс, на + N асс*. Вони вживаються паралельно, часто з однаковим складом компонентів. Вони позначають місце дії, стану, розташування об'єкта серед відкритого простору: *веду коров у колхоз – іду на колхоз; збирав у полі – збирав на полі; робили в заводі – були на заводі; сльози були на очах – сльози були в очах; перейшов у квартиру – перейшов на квартиру; стояли у дворі – вийшоу на двір ставні закривать*. І все ж відтінки значень між наведеними конструкціями відчутні: *піти на квартиру* – це винаймати квартиру, а *піти у квартиру* – увійти всередину приміщення.

Знахідний відмінок із прийменником *в* виражає напрям руху, місцевий – місце руху. У ролі функціонального компонента знахідного й місцевого відмінків з прийменником *у(в)* виступають конструкції з прийменником *на*. Проте прийменник *в* указує на простір, який постає в уяві як обмежений, конкретний, якщо ж думка про просторове обмеження відсутня, вживається прийменник *на*.

Синонімічне вживання цих прийменників спостерігаємо також, коли вони визначають місце дії всередині об'єкта: *роботасм на заводі – роботасм у за воді*.

Прийменник *до* найчастіше вживається з назвами населених пунктів: *привіз до Луганська, виїхав до Сватова, прийшов до Верхньої Дуванки*.

Функціонування *по N + gen* з іменниками загальними назвами поселень (село, місто), назв країв, країн, а також таких просторових назв, як дорога, долина, ліс, поле використовується у функції власне мети: *ідуть до річки купання; збирається їхати до города; приходили ми до поля*.

Іноді синтаксеми з такими прийменниками не мають виразних семантичних відмінностей і виступають як паралельні форми. Це спостерігаємо, коли прийменники *в(у)* та *на* набувають значення, рівного *по*: *ходив по дворях; ходив у своїй хаті; промчав по вулиці; іде по вулиці*.

Синонімічними до них можуть бути безприйменникові конструкції: *ходити вулицею; мчати дорогою до лісу*. Вони утворюються, коли прийменник *по* вживається при дієсловах скерованого руху.

Широко вживані синтаксеми *до + N gen* для означення напрямку з проникненням всередину синонімічні до конструкції *у(в) + N acc*: *іду до столиці; ускочу до кімнати; записався до колхозу; іде до кузні*. Можливе подвійне розуміння такого типу відношень: *до* – указує на спрямованість руху всередину об'єкта, а також рух до об'єкта без заходу всередину. Конструкції з прийменником *до*, що означають напрямок руху всередину об'єкта, мають обмежений склад залежних слів порівняно до синонімічних синтаксем з прийменником *в(у)*.

Прийменник *до* в цій функції виступає з власними чи загальними назвами міст, приміщень, закритого, обмеженого простору: *ідуть до церкви на всю ніч, ходить до хати, приїздить до Луганська*. Синонімічними можуть бути конструкції з прийменниками *до* та *в(у)* з назвами невеликих за розміром предметів, з абстрактними та конкретними іменниками.

Рух, скерований на наближення до певного об'єкта, що є метою цього руху, але без заходу до його середини, у діалектному мовленні передається синтаксемами *до + N gen, nig + N acc*: *п і д'їйшоу до контори; діти їздили до моря, під'їхав під двері, довели під ліс*.

Синонімічними виступають прийменники *до* та *на*: *виїзжали до хуторів – на хутори*. *На + N acc* перебуває в опозиції з конструкцією *на + N Ioc*, перша виражає динамічне відношення (рух на якусь поверхню), друга – статичні відношення (дію на поверхні предмета): *сів на піч, робила на психбольниці – у психбольниці, сиділи удвох на болотах – у болотах*.

Щодо загальної різниці семантики просторових конструкцій з прийменниками *в(у)* та *на* спостерігаємо, що *в(у)* означає дію всередині чогось, а *на* – на поверхні: *поховані у брацькій могилі, посадили квіти на брацькій могилі*.

Деякі назви засвоїлися з тим чи іншим прийменником умовно: *відпочивала у санаторії; послали у лагерь, але лікувалась на курорті*.

Випадків паралельного вживання прийменників *в(у)* та *на* з власними назвами зафіксовано значно менше. У досліджуваних говірках найчастіше вживається прийменник *на*, який вносить значення більшого просторового поширення дії: *чумацькі вози їздили на Київ і даже на Москву; послають на Давидовку; наутро поїхали на Сватове*.

Виражаючи тотожний синтаксичний зміст, конструкції з прийменниками *в(у)* і *на* виконують роль факультативних функціональних еквівалентів. Трансформуватися в конструкції *в(у) + N Ioc* можуть синтаксеми *при + N acc*, виражають загальне просторове значення з відтінком внутрішньої залежності, зокрема причетності особи до якихось установ: *учився при Луганському технікумі*.

Значення місця руху, який здійснюється через обмежений простір (отвір), виражають функціональні еквіваленти *в + N асс* та *через + N + асс, крізь + N асс*.

Указуючи на наскрізний рух, ці прийменники відрізняються один від одного. На відміну від прийменника *через*, прийменник *крізь* передає додатковий смисловий відтінок проникнення, переборення певного простору.

Синонімом до прийменників *в(у), на* може виступати в мовленні прийменник – *серед (посеред) + N ген*. Семантичною відзнакою їх є вказівка на те, що місце дії чи розташування знаходиться в центрі простору чи іншого об'єкта: *живемо серед села; став серед поля*.

Місце перебування на поверхні об'єкта чи всередині його можуть виражати конструкції *по + N Іос*. У цьому випадку вони перебувають у тісних синонімічних зв'язках з конструкціями *в (у) + N Іос, на + N Іос*, відрізняючись від них лише деякими семантичними відтінками. При конструкціях з прийменником *по* переважають дієслова руху або процесу: *пішов слух по селу; качались по траві*.

У синонімічні стосунки вступають конструкції *по + N Іос* і *понад + N inst*: *йшов по вулиці – бігли понад вулицею*.

Прийменник *по* лише вказує на повторюваність дії чи розташування об'єкта в декількох точках поверхні або всередині кількох об'єктів: *по хатах було темно; ховались по закутках*. При заміні прийменника *по* прийменниками *в(у)* та *на* цей відтінок слабшає.

При вираженні цього семантичного макрополя синонімічними виступають конструкції *у кінці + N ген, на кінці + N ген*: *у кінці поля оре трактор, на кінці вулиці живе Гузир*.

Місце дії, стану, розташування об'єкта поруч з іншим виражають конструкції *коло + N ген, біля + N ген, возлє + N ген, під + N inst, над + N inst, при + N Іос, недалеко від + N ген, неподалік від + N ген, близько + N ген, край + N ген, кінець + N ген. за + ген, по + N Іос, поруч + N inst, поряд + inst, ближче + N ген*. Найбільш близькими за значенням є конструкції *коло + N ген* і *біля + N ген*, вони функціонально рівноправні й завжди вільно можуть бути замінені одна одною: *це отам коло шляху – осокора ставили на воротах біля тину*. Вони вживаються і для вираження дистантного просторового значення без вказівки на конкретний бік об'єкта, а також для вираження близькості відносно сторони предмета. Архаїчним елементом досліджуваних говірок є конструкція *возлє + N ген*: *возлє хати посадили цвести*.

Місце дії, стану об'єкта, що знаходиться в оточенні інших об'єктів, визначається конструкціями *між + N inst, поміж + N inst, серед + N ген, посеред + N ген, посередині + N ген, в (у) + N Іос, на + N Іос*. Найпродуктивнішими є конструкції з прийменниками *між, поміж, серед, посеред, посередині*: *посеред хати стояла піч*. Конструкції з прийменниками *в* і *на* граматично обмежені: *у куцах знайшли дитину, весь час був на людях*.

Окрему групу становлять конструкції вертикальної локалізації, у яких знахідний субстантива має значення руху вгору чи вниз – *на + N асс, над + N inst*: *піднялась на гору, підняли над ними вініці*.

Ряд конструкцій не має синонімів, функціонує до певної міри автономно. Так, не вступають у синонімічні відношення синтаксеми з прийменниками *за, поза* на означення руху, спрямованого на другий бік об'єкта або за його межі: *висипав за сарай*. Не має синонімів і конструкція *під + N асс*, означаючи напрямок руху зверху вниз: *закопав під землю*.

Зазначимо, що близькими до синонімії, але не тотожними з нею є явища формальної варіантності прийменників. Так, у діалектному мовленні було виявлено фонетичний варіант прийменника *коло* – *кольо*. У середній частині нашого краю помічені явища своєрідної вимови прийменника *для (бля)* в значенні *біля*. Однак це явище слід розглядати як окреме від синонімії.

Література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія / А.П.Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке / В.И.Кононенко. – К. : Наук. думка, 1970. – 144 с.
3. Корпилов В. А. К вопросу о синтаксической синонимике // Докл.научн.-теорет. Конференции аспирантов / В.А. Корпилов. – Ростов н/Д, 1962. – С. 136-144.
4. Сухотин В.П. Синтаксическая синонимика в современном русском языке / В.П. Сухотин. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 160 с.

Методи репрезентації екстралінгвальної інформації в діалектних фразеологічних словниках

Серебряк Марина Володимирівна,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри
української мови та загального мовознавства,
Луганський університет імені Тараса Шевченка

Одним з найважливіших питань сучасної діалектної фразеографії є визначення обсягу й основних завдань словникової статті. З одного боку, залучення додаткової інформації до словника дозволяє розширити поняттєвий зміст фразеологізму, розкрити його конотацію, стилістичну маркованість, образну підоснову, особливості ситуативно-мовленнєвого використання та ін. Усвідомлення цього ще в II пол. XIX ст. сприяло створенню фундаментальних праць В. Даля, Б. Грінченка, І. Франка. З іншого боку, розширення словникової статті, за словами Н. Шведової, створює глибоке протиріччя між її широким колом завдань та жанровими обмеженнями [7, с. 7], такими як стислість та економність [2, с. 52]. Відтак постає потреба в компромісному вирішенні проблеми залучення додаткової інформації та „економних” способів її лексикографічного представлення.

Цінні практичні внески в розвиток фразеографії зробили В. Мокієнко, Р. Яранцев, В. Ужченко, В. Чабаненко, Г. Аркушин та ін. Визначними в теоретичному плані є дослідження Б. Ларіна, О. Бабкіна, А. Бушуя, М. Умарходжаєва, Л. Скрипник, В. Мокієнка, В. Білоноженко, В. Жайворонка. Аналіз наукової літератури засвідчує, що обсяг і завдання словникової статті визначаються передусім типом словника. Цільова аудиторія діалектних видань – це переважно філологи, відтак приєднуємось до думки вчених В. Ужченка та ін. щодо наукового, диференційного характеру цих робіт [УВД 2005, с. 2]. Така позиція зумовлює вироблення специфічної методики опрацювання ареальних фразеологічних одиниць (АФО). Розширення обсягу глоси дозволить залучати до словника інформацію не тільки про значення АФО, але про типологію її оточення й ситуативного використання, тобто, суто наукову інформацію, яка майже не була предметом лінгвістичних досліджень. У статті пропонується аналіз сучасних діалектних фразеологічних словників (ДФС) з метою окреслення основних способів репрезентації в них екстралінгвальної інформації.

Під екстралінгвальною інформацією (ЕІ) розуміють „організовану та скоординовану у свідомості людини сукупність знань й уявлень про доквілля, дійсність, її явища, ознаки та факти, яка не може бути розглянута як частина граматики чи словника мови” [3, с. 149]; це “той “пучок” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово” [5, с. 43], у даному випадку – фразеологізм. Зіставлення типів ЕІ в науковій літературі й представлених в ДФС засвідчує необхідність систематизації останніх. Найбільш прийнятною вважаємо класифікацію О. Селіванової, яка виділяє смислову (денотативну), фонову, хронологічну, соціолокальну, емоційно-експресивну (конотативну) та диференційну ЕІ [3, с. 149–150]. Аналіз словників дав можливість виявити основні способи репрезентації ЕІ в залежності від її типології.